

References:

1. Doolotbakova R.J. The state language: an educational and methodological complex on the Kyrgyz language and literature. Bishkek. 2019. Pages 213-215.
2. Doolotbakova R.J. State language: Kyrgyz language and literature Bishkek, 2021, p. 3.
3. Sheripov N. T. Constitutional Law of the Kyrgyz Republic. Bishkek. 2012, page 93
4. Sheripov N. T. Constitutional law of the Kyrgyz Republic. Bishkek. 2012, page 96

УДК:81.112(575.2)(04)

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2022-1 (1)-27-35

Жалалова С. Ы.

Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети, аспирант

Жалалова С. Ы.

Аспирант, Жалал-Абадский государственный университет им. Б. Осмонова

Zhalalova S. Y.

Postgraduate student, Jalal-Abad State University named after B. Osmonov

**ЛЕКСИКАНЫН ТАРЫХЫЙ ЖАКТАН КУРАЛЫШЫ
ИСТОРИЧЕСКОЕ НАКОПЛЕНИЕ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА
HISTORICAL ACCUMULATION OF VOCABULARY**

Аннотация: Бул илимий макаланын негизинде төмөндөгүдөй тыянак чыгарууга болот, тилдеги сөздөрүн баардыгы “лексика” башкача айтканда биздин лексиконубузду байытыш үчүн кандай иш аракеттер керек, ал эми бул жарайандар качан башталары өзүбүздүн колубузда экендигин баса белгилеген. Адабий тилдин биринчи жана негизги шарты катары, анын жазуу жүзүндө берилишин эсептөө зарылдыгына тыянак чыгарылат. Өзүнүн жазуу системасы бар элдерде гана жазма адабий тил өнүгүшү мүмкүн. Кыргыз эли, өзүнүн кыйла кылымдык өнүгүү тарыхында ар кайсы жазуу системаларынан пайдаланып келгендигине карабастан, улуттук жазмасына Октябрь революциясынан кийин гана жетишти. Демек, кыргыз жазма адабий тили советтик түзүлүштүн жемиши болуп эсептелип, андан соң профессионалдык жазма маданиятыбыз өнүккөндүгүн өз алдынча төрт этап менен ырааттуулукта бере билгендиги белгилеп кетүү абзел.

Ата-бабабыз бизге көөнөрбөс көркөм мурасыбызды, сөз казынасынын бай мурасын негиздегенин, ошондон улам, биз дүйнөдө теңдши жок эпикалык чыгармаларды поэтикалык негизде жаратканыбыз лексикабыздын бай тарыхын негиздеп тургандыгынан кабар берет. Аларды окуп үйрөнүү, аң-сезимибизди, тилибизди байытуу элибиздин негизги милдети экендиги милдеттендирилген.. «Өнөр алды кызыл тил»-деп калкыбыз сөз өнөрүн жогору баа берип, улуу сөздү, балбан сөздү, чечендикти бийик туткандыгы макалада кеңири камтылган.

Аннотация: В данной статье было проведено детальное исследование особенностей языка, входящего в алтайскую языковую ячейку. Слова в языке изучались на примерах лексических признаков. Однако для развития языка нам необходимо обогатить словарный запас, и от нас зависит, когда эти процессы начнутся. Делается вывод, что в первую очередь

условие литературного языка и необходимость поддержки его письменного изложения. Письменный литературный язык может развиваться только в странах, имеющих свою систему письма. Несмотря на то, что киргизы использовали разные системы письма в своей многовековой истории развития, они достигли своего национального письма только после Октябрьской революции. Таким образом, можно сказать, что киргизский письменный литературный язык получил широкое развитие при советской системе. Однако появляется все больше сигналов о том, что вы теряете свой богатый язык и что вас унижают с точки зрения художественного самовыражения, и что вы не хотите, чтобы вас унижали.

Annotation: In this article, a detailed study of the features of the language included in the Altai language cell was carried out. Words in the language were studied using examples of lexical features. However, for the development of the language, we need to enrich the vocabulary, and it depends on us when these processes begin. It is concluded that, first of all, the condition of the literary language and the need to support its written presentation. Written literary language can only develop in countries that have their own writing system. Despite the fact that the Kyrgyz used different writing systems in their centuries-old history of development, they reached their national writing only after the October Revolution. Thus, it can be said that the Kyrgyz written literary language was widely developed under the Soviet system. However, there are more and more signals that you are losing your rich language and that you are being humiliated in terms of artistic expression, and that you do not want to be humiliated.

Негизги сөздөр: лексика, лингвистика, сөз, дүйнөлүк тилдер, маданият, ономастика, антоним, семасиология, морфема, топонимика, метафора, идиома, троп, архаизм, историзм.

Ключевые слова: алтайский язык, клетка, застенчивость, лексика, лингвистика, речь, мировые языки, культура, ономастика, антонимы, семасиология, метафора, топонимия, метафора, идиома, обертка, архаизм, историзм.

Key words: Altai language, cell, shyness, vocabulary, linguistics, speech, world languages, culture, onomastics, antonyms, semiotics, metaphor, toponymy, metaphor, idiom, wrapper, archaism, historicism.

Биз оболу дүйнөдөгү тилдерди эмне бириктирет? “Сөз” деген эмне? бул суроолорго аталган эмгегибизде кененирээк токтолуп, изилдөөгө алабыз. Өз убагында, адамдар жаныбарлардан бөлүнүп чыгып, алардан айырмаланып, ой-пикирибизди сөз аркылуу жеткиргенди үйрөнгөнү адамзаттын биринчи кадамы. Биздин мезгилдеги эң ири тилдердин “Ethnologue” каталогундагы маалыматка таянып карасак, 2020-жылы дүйнөдө тилдердин саны 7174 жеткен. Бул эмнени билдирет? Адамзат өнүккөнү менен тил да өнүгөт.

Максатыбыз - “Лингвистика” илиминин “Лексика” деген маанилүү бөлүгүн изилдөөгө арналып, лексиканын тарыхына, этимологиясына көңүл бурмакчыбыз. Бул эмгекте, сиз лексиканын курамдык бөлүктөрү менен таанышасыз, ошондой эле “Лингвистика” илими жөнүндө кененирээк маалымат аласыз.

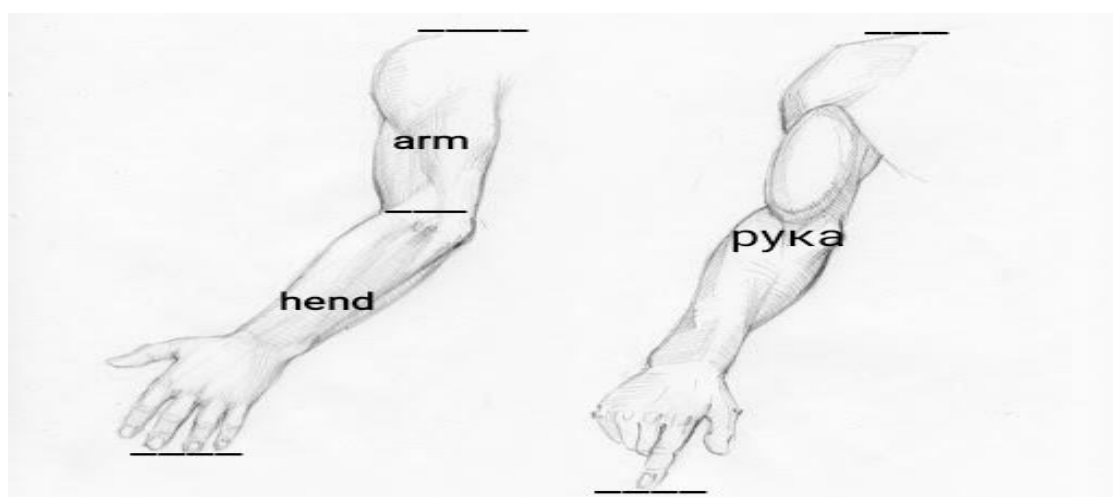
Азыркы жаштарыбыз тилдерди үйрөнүүгө тырышып, аракет кылып жатышат. Бул жакшы жөрөлгө. Анткени, “канча тил билсең ошончо ирет адамсын”-деген даанышман сөз бар. Бирок, ар бир тилдин лексикону ар башка. Тилдерди үйрөнүүдө жемиштүү жыйынтыкка жетиш үчүн эки тилдин лексиконун салыштырыш керек деген чечимге келдим.

“Тил бул жөн гана сөздөр эмес. Бул маданият, салт, жамааттын биригүүсү, жамааттын эмне экендигин жараткан бүтүндөй тарых. Анын бардыгы бир тилде камтылган жыйындысы болуп саналат.[5]

Лексика жөнүндө башкы маалымат (Лексика деген эмне?)

Лексика - бул лингвистикада тилдин лексикасына карата айтылган термин. Лексис - грек сөзү “lexis”, “сөз” же “сүйлөө” дегенди билдирет да тилдеги бардык сөздөрдүн жыйындысынын дүйнөдөгү белгиүү орус лингвист окумуштуу- Владимир Александрович Плунгяндын айтуусу бойюнча: “Лексика–дегенибиз, жөнөкөй тил менен айтканда, биз, бири-бирибиз менен ой-пикир алмашуубузда колдонгон, же ар кандай заттарды жана жаратылышта болгон кубуштардын атын түшүндүргөн күнүмкү колдонгон сөздөр” болуп саналат. Тил илимин изилдебеген адам, ар бир тилде сөздөрдүн даана котормосу бар деп ойлошу мүмкүн. Бирок, чынында эле ал ошондойбу? Албетте, биз тилдердин ортосунда эквивалентүү түрдө котормосу бар экендигин четке какпайбыз. Бирок, дүйнө боюнча тилдердин ортосундагы лексикалык айырмасы, биздин күткөнүбүздөн да ашып түшөт. Мисалы, орус тилиндеги “рука”- (кол) деген сөз адам денесиндеги далыдан башталып, манжалардан бүткөн мүчөнүн атын түшүндүрөт. Бирок, англис тилинде бул адам денесинин мүчөсү (кол) эки сөз менен түшүндүрүлөт: “arm” жана “hend”. “Arm” деген сөз колдун далыдан чыканакка чейинки созулушу, ошол эле учурда, “hend” колдун чыканактан манжаларга чейинки созулушунун аты болуп саналат .

Жогоруда айтылып кеткендей, айрмачылыктар дүйнөдөгү башка тилдердин арасында да көп жолугат. Бул маселенин үстүнөн лингвисттер көп ой жүгүртүп, жада калса, мындай гипотезага келишкен: “Колду толугу менен түшүндүргөн сөз климаты жылуу болгон элдерде колдонулат, эгерде, элдин жашаган аймагында климаты суук болсо, анда алар кол деген сөздү эки мүчөгө бөлүп айтышат, анткени, алар, жылуу кийим кийгенде кол чыканактан баштап манжаларга чейин эле көрүнгөн”. Бирок бул гипотеза далилделген эмес. Биз талдап жаткан лексиканын аймагы, канчалык татаал болсо, ошончолук тилдер аралык дал келбестиктер пайда болот.[6]

Жалпы элдик жана диалектикалык лексика

Жалпы элдик лексика-тилдеги жалпыга белгилүү, түшүнүктүү жана күндөлүк турмушта дайыма колдонулуучу сөздөр: киши, окуучу, борбор, коом, базар, эл, эмгек, китеп,

тамак-аш, мектеп, балдар, транспорт деп айталык. Ушул жерден белгилеп кетүү керек: европалыктар азиялыктарга караганда күндөлүк колдонулуучу сөзү эки жүздү гана чамалайт. Ал эми Венгер түркологу Иштван Коңур Мандокинин изилдөөсү боюнча азиялыктар анын ичинен кыргыз эли 5000дөн ашуун сөздү күндөлүк речинде колдонушат. Ошондуктан, кыргыз эли дүйнөдө теңдеши жок эпикалык чыгармаларды жараткан.

Диалектикалык лексика-белгилүү бир диалектиге мүнөздүү болгон же ал диалектиде адабий тилдеги маанисинен башка да маани берген сөздөр: сыйыр (уй), сүдүрө (сүйрө), чыз (сыз), чөжө (жөжө), турпак (топурак), шорпо (сорпо), буун (муун), сагат (саат) [4] ушул сыяктуу сөздөр менен мисал келтирсек болот.

Лексикалогия

Лексикалогия - тилдин сөздүк курамынын азыркы жана анын мурунку тарыхый өсүш абалын изилдөөчү тил илиминин бир бөлүгү. **Лексикалогия** гректин “lexis”- “сөз”, “logos” - окуу деген сөзүнөн алынган, демек, сөз жөнүндөгү окуу дегенди билдирет. Лексикалогия бир нече эл тил изилдөөчү илимдери менен колдонулушуна карабастан, тилдин негизги жактарын изилдейт. Ал үчүн сөз бул бир же андан көп мааниге ээ сөздүн курамынын жана сөздүк фондунун бир бөлүгү болуп саналат. Биз аны кантип түшүнсөк болот? Аны түшүнүш үчүн бизге далилдүү мисал керек. Мисал катары “Жылдыз” сөзүн алалык, эми лексика аны кандай түрдө изилдейт? Жылдыз бул көп маанилүү сөз, биринчиде бул асман денелеринин аталышы, экинчиден (Жылдыз) адамдын атын билдирсе, (жылдыздуу) деген сөз адамдын ажарлуу жүзүн жана (жылдыздай жаркырап) тургандыгын шартын же абалын түшүндүрөт, үчүнчүдөн “жылдыз” бул геометриялык фигуранын аталышы. Ошентип лексикологиянын негизги милдети бул жогоркуда берилген түшүндүрмөдөгүндөй сөздүн маанисине карай жана анын сөздүн курамына же сөздүк фондунун бир бөлүгү катары изилдөө болуп саналат. Лексикологиянын объектисин сөздөр, алардын системасы түзөт. Бизге белгилүү болгондой, сөздөр грамматикада да сөз жасоодо да каралат. Бирок, тил илиминин ал тармактарында грамматикалык түзүлүштү жана сөз жасоонун моделин (үлгүсүн) үйрөнүүнүн каражаттары катары карасак, лексикологияда сөздөрдүн өзүнүн табияты, маанилери, маанилердин типтери, өзгөрүш жолдору, сөздөрдүн чыгыш теги, сөздүк курамдын байышы, өнүгүшү, эскирген жана жаңы лексика, сөздөрдүн колдонулуш чектери талдоого алынат.[3]

Семасиология-Семасиология-(грек сөзү “semasia”-“маани”, “маңыз” жана “logos” “илим”, “окуу”) дегенди билдирет. Тилдин сөздүк курамы көп кырдуу, татаал көрүнүш. Аны ар кайсы өңүттөрдөн изилдөө талап кылынат. Сөздү изилдөөдөгү эң башкы маселе, алардын маанилери менен байланыштуу, ошондуктан, лексикологиянын негизги бөлүктөрүнө семасиология кирет. Ал сөздөрдүн маанилерине, анын типтерине, өзгөрүшүнө, сөздөрдүн маанилик карым-катышынын түрлөрүнө байланыштуу бардык маселелерди иликтейт.

Этимология:

Этимология (Грек, etimologia, etumon - чындык жана logos - сөз, окуу)

1) Тил илиминин сөздүн келип чыгышын изилдей турган бөлүмү;

2) сөздүн келип чыгышын ачып берүүчү ыкмалардын жыйындысы;

3) сөздүн келип чыгыш тарыхы.-Этимология термини XIX кылымда тил илиминде грамматика маанисинде туюндурулуп, илимде кеңири колдонула баштаган илимий термин.

Этимология термини тилдик кордогу сөздөрдүн байыркы булактарынан тарта, азыркы күнгө чейин келип жеткен абалы, калыптанышы, өнүгүшү эсептелет. Ар бир тилдин лексикасында формасы жагынан азыркы учурда түшүнүксүз болуп калган сөздөр бар,

алардын колдонулушун, пайда болушунун структуралык модели изилдөөгө муктаж. Андай сөздөр качан, кайсы тилдин сөз жасоо моделдеринин негизинде пайда болгон?-деген суроо туулушу мүмкүн. Алгачкы мааниси эмнени туюндурган, кайсынын натыйжасында өзгөрүүгө учураган же сакталып калган, алгачкы формасынын өзгөрүшү, анын маанисинин азыркы учурга дал келгени же келбегени сыяктуу маселелерди ичине камтуу менен “этимологиянын” предмети пайда болот. Мисалы:“буудай”-деген аталышты алып көрөлү, көпчүлүк түрк тилдеринде бугдай (түрк), бидай (казак, кыпчак) түрүндө айтылган сөз, кыргыз тилинде буудай, өзбек тилинин диалектилеринде бугдаг түрүндө айтылат. Булардын ичиндегилеринин өзбек тилиндеги диалектилериндегиси бугдаг түрү байыркы калыбына жакын дешке болот. Анткени, бул сөз буг же бугу -буу, байла этишинен жана -дак мүчөсүнөн турат. Бугу|бугу этиши азыркы буу этишинин маанисинде болгон, ага зат атооч жасоочу -дак мүчөсү жалганган. Азыркы куурдак, шырдак сөздөрү куур, шыры деген этиштерге -дак мүчөсү уланып жасалган сыяктуу эле бугдак|бугудаг сөзү сыртынан көйнөкчөсү башкача айтканда, сырткы кабыгы каптап тургандыгынан ушундай аталып калган. Буудай башкалар же арпа сыяктуу даны ачык турбастан, сыртынан кабыкча менен капталып турат. Мына ушул өзгөчөлүгүнө карап, ал бугдак -буулма дандуу эгин деген аталышка ээ болгон.[5]

Сөздүн курамы жана сөздүк фонд

Тилдеги сөздөрдүн бардыгы биригип келип, сөздүн курамын түзөт. Сөздүн курамындагы эн башкы нерсе-сөздүк фонду болуп саналат. Ага тилдин уюткусу болгон уңгу сөздөр кирет. Сөздүн курамына караганда сөздүк фонду өтө жай өзгөрөт.[4] Сөздүк фондунун өзгөгүшү бирнече кылымдарга созулушу мүмкүн, бирок ушул өзгөчүлүк аркылуу сөздүк фонд тилдин базасын түзө алат. Сөздүн курамынын өнүгүшү сөздүк фондунун өзгөрүшүнө таасир тийгизе коё албайт. Ошентип, сөздүн курамы менен тилдин тарыхый өнүгүшүнүн ички мыйзамдары менен аныкталуучу доорду камтыган жалпы сөздүк фонд ортосунда тыгыз структуралык байланыш бар. Сөздүн курамынын тарыхына тереңирээк кирүү менен, сөздүк фонд менен сөздүн курамы өз ара аракеттенүүсүндө дагы бир тарап ачылат. Сөздүк фонду, тилге сөз жасоого база берет, ошол эле учурда сөз жаратуунун тарыхый жолдорун көп денгээлде аныктайт, табигый өнүгүп келе жаткан шарттарга ылайык, жаңы сөздөрдү түзүүнүн коомдук практикасын багыттайт жана жөнгө салат.

Сөз жана анын маанилик типтери

Сөздөр болбосо, сөз тизмеги да, сүйлөм да түзүлбөйт, адамдар ортосунда пикир алмашуу да болбойт. Сөздөр тыбыштардан куралат, тыбыштар-алардын сырткы формасы, материалдык жагы. Оозеки кепте аларды кулагыбыз аркылуу угабыз, жазма кепте тамгалар аркылуу белгилейбиз, көрүү сезимибиз менен кабыл алабыз: токой, карга, алтын, булак, күрөк ж. б. Ар кандай эле тыбыштык айкалыштар сөз боло бербейт, мисалы: татарак, төрүс, ачра ж. б. Анткени, булар тыбыштардын айкалышынан турганы менен ички мазмунга, мааниге ээ эмес. Сөздөрдүн бул эки-сырткы, ички жагы форма жана мазмун катары диалектикалык байланышта, экөө биримдикте айкалышканда гана сөздү түзөт. Мындан тышкары, тилдеги көпчүлүк сөздөр өз алдынча бүтүн катары колдонулат: тоо, китеп, иштөө, кызыл ж. б. Ошентип, сөз деп кепте реалдуу чындык менен тике байланышып, белгилүү бир маанини түшүндүрүп, көбүнчө бир нече тыбыштардын айкалышынан турган жана өз алдынча бүтүн катары колдонулган тилдин эң маанилүү бирдигин айтабыз. Сөздөр бизди курчап турган дүйнөдөгү ар түрдүү заттарды, кубулуштарды, көрүнүштөрдү, буюмдарды,

ошондой эле, нерселердин кыймыл-аракетин, ал-абалын, белгилерин, санын туюндурат. Сөздөрдүн угулушу (же графикалык жагы) менен чындыктагы белгилүү көрүнүштүн ортосундагы байланыш-катыш сөздүн мааниси деп аталат. Тилдеги бардык сөздөр мааниси жактан бирдей болбойт. Көпчүлүк сөздөр кандайдыр бир предметтик — заттык, белгилик маанини туюндуруп, лексикалык мааниге ээ. Сөздөрдүн объективдүү чындыктагы бир текке, бир класска кирген нерселерди, көрүнүштөрдү, булардын белгилерин жалпылап, аларды башкалардан айырмалап көрсөткөн мааниси лексикалык мааниси деп аталат.[3] “Сөздөр” аттуу бул поэтикалык саптардан сөздүн касет-кудретин байкоого болот.

Сөздөр

Учуп жүргөн сөздөр күйгөн жалындаган шыркырап,

Факел болуп айланага нур жайып.

Жашыл салют көктү көздөй аткандай,

Қызып учкан сөзгө толгон бүт аба.

Сөздөр зыр дейт жанга келип баткандай,

Демди кысып акактанган сөздөр бар,

Зоболонгон аска сүйлөп жаткандай,

Сөздөр да бар чап кармачу капкандай.

Балбандарды чалкасынан чапкандай

Айбалтадан айбаттуураак баткандай,

Жүрөктөр катар согуп каккандай.

Ар тамгасы өрөпкүгөн сөздөр бар,

Шүүдүрүмдөр тизилишип аккандай.

Чечек болуп чечекейден чыкчу сөз,

Чертип мындай чечендерди жыкчу сөз.

Қандай гана сөздөр жок бул дүйнөдө

Сырын гана, сырын гана укчу сөз.

(Р. Р.) [3]

Сөз жөнүндө макалдар менен андан ары толуктасак,

Сөз - жип, кандай созсо кете берет,

Сөз баштаган, эл баштайт,

Сөз билгич адамдын, ар сөзүндө бир тузак,

Сөз доодон да куткарат, жоодон да куткарат,

Сөз сөөктөн өтөт, чучукка жетет,

Сөздү билген таап айтат, сөздү билбеген каап айтат,

Сөздү убагында айтпаса - атасы өлөт,

Сөздү уккан жерге айт, сууну сиңген жерге сеп

Сөздүн атасы - ыр, сөздүн катасы – чыр

Сөзү аздын иши аз

Сөзү экинин - иши да чеки

Сөзүң менен орок орбо, көзүң менен машак тербе[5]

НЕОЛОГИЗМДЕР-Тилдин сөздүк курамында пайда болгон жаңы сөздөр. Мисалы, космонавт, спутник, учкуч-космонавт, корабль, ракета, автоматтык станция, орбита, акционердик коом, рэкет, бизнес, акимиат, пейджер, спикер, мэр ж.б.

ЭСКИРГЕН СӨЗДӨР-Тилдин сөздүк курамында эскирип, колдонуудан чыгып калган сөздөр. Мисалы, хан, буурсун, булдурсун, найза, баран, болуш, зоот, калкан, кошуун, саадак, жасайыл, ак олпок, миң башы, он башы Эскирген сөздөр тарыхый сөздөр жана архаизмдер болуп экиге бөлүнөт. **ТАРЫХЫЙ СӨЗДӨР**-Белгилүү бир тарыхый доорго тиешелүү колдонулуп, кийин колдонуудан чыгып калган, бирок элдик оозеки чыгармаларда, көркөм сөздөрдө (оозеки речте)колдонулуп келе жаткан сөздөрдү айтабыз. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү" (Э.Абдулдаев, Д.Исаев, 1969). Мисалы, аалам- дүйнө жүзү, жер жүзү. Аарчы - бет аарчы, жүз аарчы - бети-колду сүртө турган кол жоолук. Жобо-белгилүү бир маселе боюнча эрежелердин, закондордун жыйындысы. Кабык-бир нерсенин сыртын каптап турган сырткы бөлүгү. Болушуу-бир жакка, экинчи тарапка талам-даш, жардамдаш болуу, ага жан тартуу.[4]

Сөздүк

1). Лексика, сөздүк состав, диалект, социалдык топтун, жеке жазуучулардын ж.б. сөздүк составы.

2) сөздү (морфеманы, сөз айкашын, идиомаларды ж.б.) белгилүү бир алфавиттик тартипте жайгаштырган, ал тилдик бирдиктер жөнүндө түшүндүрмө берген же башка тилге которгон же тиешелүү денотат жөнүндө тиешелүү маалымат берген китеп.

Сөздүк лингвистикада лексикография деп аталат. Лексикография эки мааниге ээ, биринчиден, сөздүк түзүүнүн теориялык жоболору, илимий-теориялык изилдөөлөрү болсо, экинчиден, тилдик материалдарды камтыган сөздүктүн жалпы жыйындысы.

Сөздүктүн негизги тибине, алфавит тартибинде жайланышкан бир тилдүү түшүндүрмө сөздүк жатат. Сөздүктө сөз маанилери, алардын колдонулушу, сөздүн грамматикалык жана фонетикалык өзгөчөлүгү белгиленет. Сөздүк элдин тилинин белгилүү бир этабына ылайыкталып түзүлөт да, анын өнүгүшүнүн тарыхый шартын чагылдырат жана ошол ар бир этапты берүүдө тилдин тарыхый-этимологиялык шартын эсепке алат, анткени тил коом менен бирдикте өнүгүү, өзгөрүү абалында кыймылда болот.

Сөздүктүн жазылуу ыкмасы боюнча сөздүн ар кандай аспектилерин жана катышын чагылдыруучу этимологиялык, сөз жасоо, морфемалык, грамматикалык, орфографиялык, орфоэпиялык, синонимдик, антонимдик, омонимдик, фразеологиялык, паронимдик, жыштык, кери (тетири) ж.б., сөздүн колдонулуу доору боюнча тарыхый Сөздүк, тилдин саны боюнча котормо Сөздүктүн тиби болот.

Ар бир тилдин лексикографиясында түшүнүктөрдү талдап берүү үчүн өзгөчө метатил пайда болот. Мындай метатил формулаларынан тышкары, макалаларды түшүндүрүү, белгилер, кыскартуулардын түрлөрү, шарттуу белгилер (фразеологизмдерди берүү үчүн ромб), ар кандай шрифттер, таблицалар, графикалык иллюстрациялар колдонулат. Ар кандай Сөздүк камтыган концепциясына, тибине, көлөмүнө жараша мүнөздөлөт. Анын аспектилерине карата сөздөр тандалып, түшүндүрмөлөрү ишке ашат. Тиешелүү элдин тилдик өзгөчөлүгүнө, лексикографиялык каадасына, Сөздүктүн тибине, максатына лексикографтын көзкарашына жараша түзүлөт.

Максатына карата Сөздүк энциклопедиялык жана лингвистикалык болуп бөлүнөт. Энциклопедиялык Сөздүк илимий-реферативдик мүнөздө болот, тармагына жараша иллюстрациялык материалдары катары схемалар, сүрөттөр, карталар, ар кандай фотоматериалдар ж.б. колдонулат. Лингвистикалык Сөздүк тибине сөздөрдүн табиятына жараша түшүндүрмө (семантикалык мүнөздөгү), котормо ж.б. кирет. Сөздүтө сөздөрдүн

жайланышы анын формасына жараша болот. Сөздүктө полисемия менен омонимиянын белгиленishi да маанилүү. Полисемиялык маанилердин жайланышы иерархиялык же кеңири тараган мааниден азыраак колдонулушуна карай жайланышы мүмкүн.

Сөздүктүн белгилери (карапайым, оозеки, өтмө., арх., тар., эск., поэт. ж.б.) сөздөрдүн колдонулуш чөйрөсүнө, стилдик өзгөчөлүгүнө карата аныкталат. Тилдик мисалдар сөздүктө тигил же бул сөздүн бар экендигин, маанилеринин бир колдонуудан экинчи мааниге өтүүсүн, жеке жана контексттеги маанилерин тактап, таанып-билүүгө көмөк берет.[5]

Синоним

Синоним (грек тилинен “ὄνομα” бир наамдуу) айтылышы жана жазылышы жагынан ар башка, бирок маанилери боюнча бирдей эле жакын сөздөр. Мисалы: бөрү – карышкыр, акылдуу – эстүү, киши – адам, мыкты – сонун, кооз – сулуу, бактылуу – таалайлуу ж.б. Бирок синоним сөздөрдүн да кошумча маани берүүдөгү нюанстары, эмоционалдык боёгу, стилистикалык маанилери боюнча айырмалары болот. Ушул нерсени билгичтик менен пайдалануу жазуучунун чыгармасын таасирдүү кылат, оюн конкреттештирет, речтин темпине, интонацияга кошумча оттенкторду киргизет, чыгарманын тилин байытат.

Антоним

Антоним (грек тилинен “ἀντι”-карама-каршы ат), карама-каршы маанидеги сөздөр же сөз айкаштары. [5] Мисалы:

Аргымактын куйругу –

Бирде жибек, бирде кыл.

Азаматтын жакшысы –

Бирде мырза, бирде кул.

(Алдаш Белек уулу)

Контекстен белгилүү болгондой, бул жердеги Антонимдер: жибек-кыл, мырза-кул. Өзгөрүлмөлүү жана карама-каршылыктуу турмуш көрүнүштөрүн ар тараптуу көркөм ачык берүүдө антонимдер поэтикалык каражат катары кеңири колдонулат. Ошондуктан биз жогоруда поэтикалуу учурда кеңири колдонулган формасынан мисал келтирүүнү туура көрдүк.

Омоним

Омонимия-(грек “ὁμωνυμία”-бирдей аталыш, окшош аталыш)-маанилик жактан байланышсыз тилдик бирдиктердин тыбыштык жактан бирдей айтылып окшошуп калуучулугу, айтылышы жана жазылышы бирдей, же болбосо окшош, маанилери ар түрдүү болгон сөздөр. Омонимдерди билгичтик менен пайдалануу чыгарманын таасирдүүлүгүн күчөтүп, эмоционалдуулугун арттырат.

Омонимиянын негизинде бирдей айтылып, тыбыштык жактан окшошуп калган сөздөр Омонимдер деп аталса, ушул сөздөрдү изилдөөчү тармак Омонимия деп аталат. Демек, Омонимия бир жагынан, бир тилдеги омонимдердин жалпы жыйындысын билдирсе, экинчи жагынан, тил илиминин омонимдерди изилдөөчү бир бөлүмү катары аныкталат. Омонимдик карым-катышта турган тилдик бирдиктердин өзгөчөлүгүнө жараша Омонимия лексикалык жана грамматикалык болуп бөлүнөт. Лексикалык Омонимия маанилик жактан эч карым-катышсыз турган сөздөрдүн бирдей айтылып калышы аркылуу мүнөздөлөт да, ассоциативдик байланышсыз болот. Демек, тарыхый-генетикалык да, денотативдик да

жактан бири-бири менен байланышпаган түшүнүктөрдү бирдей тыбыштык тизмектер аркылуу атоодон улам пайда болгон тилдик көрүнүш катары Омонимия полисемиядан кескин айырмаланат. Тилде Омонимия төмөнкүдөй жолдор аркылуу пайда болот: тилдин тарыхый өнүгүү этабында фонетикалык ар кандай өзгөрүүлөрдүн натыйжасында мурда ар башкача эле тыбыштык комплекстеги сөздөр тыбыштык бирдей тизмекте, бирдей турпатта болуп калышат да, бирдей айтылат. Мис., ат – бирөөнүн ысмы, ат – жылкы, ат – мылтык ат; шак – бозонун шагы, шак – бак; буу – газ, буу – байла. чет тилдерден кабыл алынган сөздөр менен төл сөздөр тыбыштык жактан окшошуп калат: карта-жылкынын ич эти, карта-ойной турган буюм, карта-атлас, жер шарынын сүрөтү, кабак-эңкейиш, кабак -кафе.[5]

Топономика

1) белгилүү бир жерге тиешелүү географиялык аталыштардын жыйындысы;

2) лексикологиянын географиялык энчилүү аттарды изилдөөчү тармак. Ал топонимия, топо снекдоха, эпитет, салыштыруу, гипербола, литота, ирония сыяктуу түрлөргө бөлүнөт.[5]

Троп тилдик каражат катары сөздөрдүн пайдалануу чөйрөсүн кеңитет, сөздүн эмоциялык касиетин жогорулатат, кубулуштун мүнөздөмөлөрүн жиктеп, салыштырылып жаткан нерселер жөнүндөгү түшүнүктү тереңдетет. Троп кадыресе күндөлүк тиричиликте, көркөм чыгармаларда арбын колдонулат.

Ономастика-Ономастика[4] (грекче *onomastikos*-атоого байланыштуу, *опота*-ысым) Адам аттарын изилдөөчү тил илиминин бир бөлүгү. Мисалы, Тоголок Молдо, Молдо Кылыч, Акыл Карачач, Кыз Сайкал аттуу белгилүү инсандардын аттарын чечмелөөдө, жана наристеге татыктуу ат коюуда керектелүүчү илим. Наристеге коюлуп жаткан ысымдын маанисин чечмелеп, түшүнүүгө жол ачкан илим.

Колдонулган адабияттар жана булактар:

1. Абдылдаев Э. Исаев Д. “Тил илимине киришүү”. “Кыргызстан”Б.:1970.
2. Ахматов Т., Давлетова С., Сартбаев К; Иманалиев С. “Тил илимине киришүү” Фрунзе “Мектеп” -1980.
3. “Азыркы кыргыз тили” А. Жалилов “Кыргызстан” Б.-1996.;
4. <https://kg.tyup.net>;
5. <https://ky.wikipedia.org>;
6. <https://postnauka.ru>;
7. <https://ky.m.wikiquote.org>.

References:

1. Abdyldaev E. Isaev D. "Introduction to Linguistics". B."Kyrgyzstan".:1970.
2. Akhmatov T., Davletova S. Sartbaev K.; Imanaliev S. Introduction to linguistics" Frunze "school" -1980.
3. A. "Modern Kyrgyz language"" Zhalilov B. "Kyrgyzstan".-1996.;
4. <https://kg.tyup.net>;
5. <https://ky.wikipedia.org>;
6. <https://postnauka.ru>;
7. <https://ky.m.wikiquote.org>.